

УДК 376. 37

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Марченко І. С.Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті висвітлено особливості логопедичної роботи з дітьми, що не мають звучного мовлення. Подані умови, методи, напрямки корекції їх комунікативного розвитку.

В статті освітлено особливості логопедичної роботи з дітьми, які не володіють звучною мовою. Представлені умови, методи, напрямки корекції їх комунікативного розвитку.

The article is dedicated to the peculiarities of system logopedic work with children who have hard speech disorder. The methods, conditions, directions of work were given in the article.

Ключові слова: тяжкі порушення мовлення, комунікація, корекція.

Ключевые слова: тяжелые нарушения речи, коммуникация, коррекция.

Key words: hard speech disorder, communication, speech correction.

В сучасних умовах розвитку вітчизняної корекційної освіти особливого значення набуває пошук інноваційних шляхів навчання та виховання дітей із тяжкою мовленнєвою патологією, зокрема дітей із моторною та сенсо-моторною алалією I рівня недорозвинення мовлення, тяжкою дизартрією, анартрією, афазією. Мовленнєві порушення у цих дітей дуже часто поєднуються з іншими вадами психофізичного розвитку, що створює значні труднощі у спілкуванні під час взаємодії із оточенням. Формування та розвиток комунікативних умінь і навичок дітей із тяжкими порушеннями мовлення (далі ТПМ) є одним із головних аспектів у процесі їх соціальної адаптації у навколишньому середовищі.

Все більша кількість дітей, яких, як вважали раніше, неможливо успішно навчати, приходять сьогодні в спеціальні дошкільні освітні заклади та заклади соціального захисту. Такі діти, як правило, не розмовляють і не можуть спілкуватися з однолітками та дорослими, використовуючи мовлення як засіб комунікації. Безмовленнєва дитина з труднощами розуміє події, які відбуваються, не може активно себе проявляти, тому стає пасивною і незрозумілою для оточення, або її розуміння дорослим є дуже обмеженим. Ці діти потребують навчання володіння комунікативними засобами і розвитку спілкування в цілому. Однак, для більшої частини таких дітей вибір комунікативних засобів, які забезпечать більш прості, легкі і доступні форми комунікації, особливо на початковому, домовленнєвому, етапі навчання, стає самостійним напрямом роботи фахівців.

В корекційній педагогіці сьогодні широко обговорюються методи надання первинної допомоги

дітям із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку і, зокрема, з ТПМ (Н. Баль, А. Бітова, С. Гайдукевич, Л. Каліннікова, С. Конопляста, І. Мартиненко, І. Марченко, М. Шеремет та інші). Вони ґрунтуються на вченнях Л. Виготського, О. Лурія, П. Гальперіна, даних нейропсихології, нейролінгвістики, неврології, спеціальної педагогіки та інших наукових досліджень, що вивчають розвиток дитини.

Навчання та виховання дітей із тяжкою мовленнєвою патологією має здійснюватися з позиції індивідуально-диференційованого підходу, що передбачає особливості розвитку кожної дитини, з одного боку, і особливості групи в цілому, з іншого. Зміст корекційного навчання визначається рівнем психофізичного, в тому числі і мовленнєвого, розвитку дитини. Він передбачає необхідність спеціальної організації комунікативної або/та комунікативно-мовленнєвої практики дітей, цілеспрямованого формування передумов для оволодіння операційними компонентами мови і становлення функцій мовлення.

Одночасно з цим діти з ТПМ мають потребу в комплексі лікувально-оздоровчих заходів, таких як: дотримання режиму дня, водні процедури, фізіотерапія, фізичне виховання, масаж, лікувальна гімнастика, ритміка. Важливе значення має розвиток рухових функцій і подолання навіть нерізко виражених рухових розладів. Адже рання стимуляція моторного розвитку і корекція рухових порушень сприяє попередженню виражених труднощів у формуванні мовленнєвої функції.

Отже, корекція тяжких розладів мовлення є комплексною медико-психолого-педагогічною проблемою і здійснюється командою фахівців

(лікарі, психолог, соціальний педагог, логопед). Важливе місце у загальному комплексі корекції займає логопедична робота, яка передбачає традиційні і новітні нетрадиційні засоби та методи навчання і виховання даної категорії дітей.

Значне місце в логопедичній роботі відводиться проведенню індивідуальної діагностики безмовленнєвої дитини з метою отримання даних про її актуальні та потенціальні комунікативні можливості, адже, якщо дитина не говорить взагалі, або її мовлення обмежується лепетом, уривками окремих слів важко відразу поставити точний діагноз і визначити певні причини порушення. Діагноз прояснюється в процесі роботи з дитиною. Діагностика передбачає з'ясування та диференційовану оцінку таких вихідних положень: комунікативних, лінгвістичних, когнітивних, психосоціальних та моторних здібностей дитини [1].

Під час обстеження і корекційної роботи з дитиною необхідно враховувати, що її комунікативні сигнали часто неоднозначні і важко інтерпретируються. Часто діти із ТПМ рано усвідомлюють, що їх комунікативні сигнали не завжди розуміються оточенням, їх бажання і потреби не можуть бути задоволені. Це провокує їх безпомічність, недостатність комунікативної ініціативи, сприяє формуванню негативних рис характеру.

Логопеду слід зосередити свою увагу на виявленнях комунікативної поведінки дитини, з'ясувати, яким чином спілкується дитина, навіть якщо вона робить це ненавмисно. Це може бути рух, вокалізація, вираз обличчя тощо. Необхідно послідовно реагувати на них у будь-яких ситуаціях взаємодії так, як нібито вони є усвідомленими діями. Дитина має зрозуміти зв'язок між власною поведінкою і її наслідками, або позитивним підкріпленням. Під час взаємодії потрібно коментувати поведінку дитини і озвучувати власні дії по відношенню до дитини. Це сприятиме розумінню дитиною результату власних дій, розвитку її імпресивного мовлення.

Якщо у дитини з дорослим склалися довірливі відносини, як правило, вона відразу реагує на його висловлювання: або наслідує звукам, подає знаки за допомогою жестів, міміки, веде себе так, нібито розуміє щось певне. І це вже укріплює комунікативну поведінку дитини. Вона отримує досвід того, що її комунікативні спроби враховують, підкріплюють і заохочують, відчуває задоволення від взаємодії і докладає власних зусиль.

Навчаючи дітей комунікації, необхідно дотримуватися таких умов:

- створювати як можна більше умов і причин для комунікації;

- розширити коло спілкування з людьми, які будуть користуватися вибраною для дитини формою комунікації; такі люди повинні показувати на предмети, фотографії, картинки, або користуватися жестами;

- дітей необхідно заохочувати кожний раз, коли вони хочуть використати комунікацію.

Формування та розвиток комунікативних навичок і комунікативної поведінки дітей із ТПМ відбувається шляхом застосування природних і когнітивних методів розвитку соціальних навичок та структурованого навчання.

До природних методів навчання, які мають місце у повсякденному житті безмовленнєвої дитини, відносять такі (З. Рабе, Німеччина):

- 1). Адаптоване мовлення. Діти, які навчаються комунікації із підтримкою, повинні мати комунікативних партнерів, які з ними постійно спілкуються. Мовлення таких людей має бути пристосованим до того, кого ми навчаємо. Говорити потрібно повільно, чітко, короткими реченнями і не дуже високим голосом, що дає можливість зрозуміти дитині вимовлене. Між фразами потрібно робити паузи, щоб у дитини була можливість відреагувати на них і «відповісти». Під час спілкування із дитиною потрібно утримувати зоровий контакт.

- 2). Спостереження за тим, куди спрямований погляд безмовленнєвої дитини. Діти отримують задоволення від того, що за їхньою комунікацією слідкують. Згідно з моделлю природних методів навчання, слідкуючи за поглядом дитини, ми повинні відреагувати на нього констатуванням подій, дій, їх поясненням, або, у разі страху, заспокоїти її.

- 3). Підхоплення висловлювання. Усі спроби звучного мовлення дитини, що навчається комунікації з підтримкою, повинні підтримуватися і враховуватися як важливі. Дитина має усвідомити, що вона може спілкуватися за допомогою своїх мовленнєвих сигналів. Розуміння того, що її сприймають забезпечує високу мотивацію і веде до нових спроб комунікації.

- 4). Надавати дитині управляти самій. Необхідно підтримувати ініціативу до взаємодії і тему, якої торкнулася дитина, задавати по ній питання, доповнювати її. Цим досягається більш подовжена увага, мотивація до комунікації посилюється.

- 5). Синхронна комунікація. Діти потребують моделей, які зможуть наслідувати. Під синхронною комунікацією розуміють те, що коли добре знайома людина говорить, вона додатково виражає окремі поняття, або слова за допомогою вибраних методів комунікації із опорою. Це може бути супровід жестами, показ картинки, або символу. Вибираючи

словниковий запас, є смисл додавати символи, пропонувані комунікативному партнерові. Доведено, що використання синхронної комунікації сприяє оволодінню мовленням і, зокрема, його розумінню[2].

За результатами діагностики батьки і фахівці разом складають індивідуальний план психолого-педагогічної допомоги безмовленнєвій дитині, який передбачає найближчі і далекі цілі корекції. Під час моделювання корекційного навчання обов'язково враховуються індивідуальні компетенції і обмеження особистості. Відібрані педагогічні заходи і когнітивні методи розвитку дитини повинні базуватися, по-можливості, на здібностях, які вже є у неї у якості задатків.

Реалізація плану розвитку дитини з ТПМ здійснюється у тісному співробітництві з батьками. Батьків знайомлять із вибраними методами корекційної допомоги, щоб ті могли продовжувати взаємодіяти з дитиною вдома. Результати такої взаємодії обговорюються з фахівцями, сумісно з якими вносяться зміни чи доповнення у методи і прийоми поводження з дитиною.

Психолого-педагогічна корекція може включати такі напрями роботи:

1. Релаксація. Дитина повинна почувати себе комфортно, добре. У спеціальному закладі дитині потрібно забезпечити «домашню» обстановку, встановити з нею міцний емоційний контакт. Не можна працювати з дитиною «насилу», у напруженої дитини неможливо викликати бажання взаємодіяти, і, тим більше, мовлення. Насамперед, дитина повинна прийняти дорослого, повірити йому. Потрібна атмосфера досягається різними прийомами, але особливо успішними є ігри з водою (у басейні, ванні, тазу, із застосуванням різних предметів, іграшок, дії рук, коли з метою встановлення тілесного контакту логопед ніби ненавмисно доторкується до рук дитини).

2. У дітей із ТПМ часто спостерігаються проблеми енергетичного плану за типом гіперактивності, або загальмованості.

Гіперкінетичній дитині бракує організованості і саморегуляції своєї поведінки. Вона зазвичай неумотивовано збудлива, дратівлива, непосидюча і неухважна. Життя такої дитини в групі має бути організоване таким чином, щоб поступово знешкодити усі джерела збудження. У відносинах із дитиною необхідно дотримуватись «позитивної моделі»: хвалити, коли заслуговує, підкреслювати успіх, уникати повторення слів «ні», «не можна», розмовляти стримано, спокійно і м'яко. Для підкріплення усних інструкцій потрібно використовувати зорову стимуляцію, дотримуватися чіткого розпорядку дня, оберігати дитину від перевтоми. Їй потрібно дати можливість

використати надмірну енергію. Бажана фізична активність на свіжому повітрі.

У випадку гіпокінетичної поведінки, коли дитина відрізняється емоційною млявістю, бездіяльністю, практичною безпорадністю, необхідна рухова стимуляція. Можна використовувати технічні засоби: гойдалки, качалки, стільці, що крутяться. Дитину можна взяти на руки і кружляти з нею у ритмі вальсу, валяти по підлозі. Таким дітям показана анімалотерапія.

3. Музикотерапія, співи. Музичні заняття знімають, або зменшують контроль дитини за своїм мовленням – безмовленнєва дитина, наслідуючи спів дітей і дорослого, втягується в процес співу. Гарною є вправа, коли разом з дітьми дорослий береться за руки в колі і усі разом починають співати будь-які фрази. Безмовленнєва дитина мимоволі починає підспівувати. Музика добре стимулює і уточнює слухове сприймання, розвиває мелодіку мовлення. Великого значення в цьому процесі набуває логоритміка.

4. Робота з розвитку сприймання – тактильного, слухового, зорового. Для розвитку тактильного сприймання дитина повинна відчувати форму, величину предмета, фактуру матеріалу, з якого він зроблений, його температуру: теплий чи холодний тощо. Для цього торкаються, щупають, погладжують різні предмети, іграшки. Для уточнення слухового сприймання важливі різні шуми, а також просторове розташування джерела звуків. Для розвитку зорового сприймання використовують предметні картинки із контурними, заштрихованими, перевернутими тощо зображеннями. Великої уваги надається розвитку соматогнозису та стереогнозису.

5. Рухова терапія. Розвиток основних рухів та їх якостей у дітей, рівноваги та координації, відчуття положення власного тіла у просторі додатково відпрацьовується на рухових заняттях. Простір ігрового залу перетворюється для дітей на великий світ, де є поля, ліси, гори із символічним їх позначенням за допомогою фізобладнання, підручних предметів побуту тощо. Цей світ потрібно пізнати, «мандруючи» і долаючи різні перешкоди. Тут діти повзають на животі, на чотирьох кінцівках, «плавають», «літають», лазять і перелазять, стрибають, піднімаються вгору, спускаються вниз тощо.

6. Розвиток дрібної моторики пальців під час виконання дрібних рухів із предметами. Важливими є заняття з ручної праці, де діти рвуть дрібно, або ріжуть папір, розташовують дрібний матеріал на листі паперу, клеять, ліплять, розфарбовують тощо. Багато користі надає пісочна терапія.

7. Розвиток ініціювання взаємодії реалізується за рахунок включення дитини у

діяльність, до якої вже залучені інші діти і отримують від цього задоволення. Хорошими видами робіт є виконання добре знайомих повсякденних дій, ігри у колі, особливо якщо діти тримаються за руки, ігри в лото, ігри з активною наслідувальною мовленнєвою діяльністю. Безмовленнєва дитина, наслідуючи дії інших, залучається до спільного процесу їх виконання і мимовільного озвучення. Дитина швидше заговорить тоді, коли просто включається у гру і від неї нібито нічого не чекають. Такі виявлення необхідно заохочувати.

8. Розвиток розуміння мовлення. Первинно найбільш простим видом мовлення для дітей є ситуативне мовлення. В умовах наочної ситуації недоліки розуміння слів дитина компенсує осмислюванням ситуації, емоціями, жестами. Міміка та інтонація логопеда сприяють найбільш точному розумінню його питань, вказівок, звертань. У дитини необхідно виробити орієнтацію на слово у точному його значенні. Для цього корисно використовувати режимні та ігрові моменти, рухові заняття та заняття з ручної праці. Основна ж робота з розвитку розуміння мовлення відбувається на логопедичних заняттях і вдома за завданнями логопеда. Розширюючи словниковий запас, широко застосовують цілеспрямовані огляди-дослідження предметів, для розуміння граматичних категорій – різного роду схеми, опорні знаки, ігри у слова тощо.

9. Навчання спілкування за допомогою допоміжних засобів комунікації, зокрема за допомогою обміну зображеннями. Дана система дозволяє налагодити контакт між дитиною і дорослим, допомагає будувати спільну комунікацію, дає можливість виробити внутрішню схему висловлювання ще на етапі відсутності звучного мовлення. Цей процес є багатофазовим, потребує послідовного навчання, починаючи з найбільш важливих для дитини стимулів. Дуже часто у якості сильного стимулу виступає їжа. Завчасно потрібно підготувати необхідний набір картинок, за допомогою яких почнеться обмін інформацією з дитиною, а також сильні стимули (шматочки фруктів, овочів, цукерки, або іграшки тощо). Навчання відбувається у декілька етапів (або має декілька фаз).

На початковому етапі важливо допомогти дитині здійснити обмін картинкою, пов'язуючи його із задоволенням певної потреби дитини. У якості комунікативного партнера виступає логопед, але поряд із дитиною знаходиться асистент (в його ролі можуть виступати батьки, помічник вихователя, психолог), який допоможе дитині здійснити дію-прохання. Асистент направляє руку дитини до картинки, сумісними діями вони беруть її і подають комунікативному партнеру. У відповідь дитина

отримує від логопеда відповідний зображеному бажаний стимул. За мірою розуміння дитина не потребує асистента.

Далі дитину навчають обміну на відстані. Дитина має прикласти певних зусиль і їй знову знадобиться асистент, який допоможе здійснити обмін. На цьому етапі дитина повинна зрозуміти, що вона сама може підійти до комунікативного партнера, висловити за допомогою картинки свою потребу і отримати бажане.

На наступному етапі дитину навчають вибирати бажаний стимул із декількох інших. Спочатку це слабкий і сильний стимули, потім альтернативні. Це можуть бути лакомства, іграшки для гри, дії (наприклад, сильний і слабкий стимули: яблуко чи цибуля, будемо спати чи грати?). Вивчені картинки-символи мають знаходитися в індивідуальних комунікативних альбомах, або на комунікативні дошці в груповому приміщенні.

Нарешті дитині пропонується за допомогою картинок структурувати речення, поступово їх розширюючи. Важливо навчити дитину висловлювати свої бажання, вибудовуючи за допомогою картинок-символів ціле речення. Для цього дитині знову знадобиться асистент. Але можливо цей процес перетворити і на низку тренувальних вправ із формування у дитини внутрішньої програми висловлювання і вираженням його зовнішньо за допомогою картинок на основі альтернативного вибору. Наприклад, у дитини запитуємо: Що ти хочеш пити? (у гри: що хоче пити лялька?) Викладаємо картинки: 1) я хочу, 2) пити 3) сік. Питання дитині: Сік із яких фруктів чи ягід ти хочеш пити? (або який?). Викладаємо: Я хочу пити сік із яблук, або: Я хочу пити яблучний сік. – 3 яких яблук ти хочеш пити сік? – Я хочу пити сік із червоних яблук. Відносно діяльності: Я хочу грати машиною. Я хочу грати жовтою (великою) машиною. Я люблю сидіти на підлозі тощо. У пригоді логопеду стане Персоніфікований словник картинних символів комунікації Т. Горудко [3].

У подальшому дитину навчають будувати речення за допомогою картинок за ситуацією, дією, сюжетними картинками (на кшталт: Дівчинка грає лялькою. Хлопчик катається на гойдалці. Мама поливає гарні квіти).

Дана система комунікації значно сприяє соціальній взаємодії. Крім того, вченими (Л. Фрост, Е. Бонді) доведено, що зі збільшенням кількості картинок-символів, які використовуються, розширюються можливості усного мовлення дітей.

У корекційному навчанні безмовленнєвих дітей застосовують і традиційні логопедичні методи роботи, але користуватися ними потрібно обережно, враховуючи індивідуальні психофізичні особливості цих дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марченко І. С. Діагностика комунікативних здібностей дітей із ТПМ // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 19. – Випуск 21. – 2012. – С. 172-176.
2. Зузанне Рабе Стратегии стимулирования потребности в коммуникации / Методика учебно-воспитательной работы в центрах коррекционно-развивающего обучения и реабилитации. Под общей ред. С.Е. Гайдукевич. - Минск, БГПУ, 2009. - С. 56-59.
3. Горудко Т. Персонифицированный словарь картинных символов коммуникации. - Минск, БГПУ, 2009.

УДК: 376.2.016:81-028.31

**КОРЕЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ УМІНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ
(на матеріалі дієслів-антонімів)**

**Мілевська О.П.,
Холод А.Т.**

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

У статті представлено методичну розробку комплексу вправ для формування у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення навичок використання дієслівних лексем антонімічних значень та їх варіативності відповідно до мовленнєво-ситуативного контексту.

Статья предлагает методическую разработку комплекса упражнений для формирования у старших дошкольников с общим недоразвитием речи навыков использования глаголов, противоположных по значению (антонимов), а также их вариативности в соответствии с ситуативно-речевым контекстом.

The article offers a methodical development of a set of exercises for the formation of the older preschoolers with general speech underdevelopment of skills matching verbs opposite in meaning (antonyms), and their variation according to situational and verbal context.

Ключові слова: лексичні уміння, дієслова-антоніми, граматичне і синтаксичне структурування.

Ключевые слова: лексические умения, глаголы-антонимы, грамматическое и синтаксическое структурирование.

Keywords: lexical skills, verbs, antonyms, grammatical and syntactic inflection.

Мовленнєвий розвиток дітей відбувається шляхом опанування ними великої кількості мовленнєвих умінь, серед яких важливе місце посідають лексичні уміння. Опанування лексичних умінь – це процес практичного використання лексичних засобів, які попередньо засвоєні у якості окремих мовних одиниць та включені у різноманітні граматико-синтаксичні конструкції, завдяки чому, згідно висновків Є. Ф. Соботович, формуються різні типи смислових зв'язків між словами [2, с. 23, 62-72]. Під лексичними уміннями розуміють адекватний добір і варіативність лексичних засобів, правильне їх поєднання, граматико-синтаксична словозміна відповідно до контексту, оперування семантичними значеннями, тощо. За умов нормального онтогенезу лексичні уміння розвиваються паралельно з граматичними (морфолого-синтаксичними) і сукупно становлять основу формування синтаксичної

структури мовлення (С.Н. Цейтлін [5, с. 219], О.М. Шахнарович [6]).

Вивчення онтогенезу лексичних умінь у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) показали наявність таких порушень, як звуження смислової структури слова, несформованість різних типів його значень (синонімічних, антонімічних, переносних, безобразних, твірних та похідних) [2; 4], неточності використання лексичних засобів внаслідок недиференційованості їх значень, труднощі їх актуалізації внаслідок кількісних обмежень словника, переважання номінативних форм слів та труднощі їх словозміни (Г.В. Грибань, Н.С. Жукова, Р.І. Лалаєва, Г.М. Ляміна, О. М. Мاستюкова, О.М. Потамошнєва, Є.Ф. Соботович, Л. Ф. Спірова ін.).

Окремі наукові дослідження вказують на особливі труднощі дітей із загальним